

12. Швед М. І. Нові технології удосконалення самостійної роботи на кафедрі внутрішньої медицини №1 / М. І. Швед, Л. П. Боднар, Л. П. Мазур, А. О. Боб, Л. В. Боднар // Медична освіта. – 2010. – № 2. – С. 144 – 146.

Рецензенти:

Сисоєва С. О. – д. пед. н., проф., член-кор. НАПН України;
Цехмістер Я. В. – д. пед. н., проф.

Стаття надійшла до редакції 27.04.2013р.

УДК: 373.5.091:37.041

О. В. Лавриненко

САМООСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ – ПРОВІДНИЙ ВИД НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУЧАСНОЇ ВЕЧІРНЬОЇ ШКОЛИ

У статті розглянуто значення, роль та місце самоосвітньої діяльності в навчально-виховному процесі сучасної школи в умовах інтенсивного розвитку інформаційно-комунікаційних технологій. Показано сутність «самоосвітньої діяльності» як категорії та її структуру. Автор на основі аналізу специфіки та особливостей організації навчально-виховного процесу вечірньої школи робить висновок, що провідним видом навчальної діяльності учнів сучасної школи, зокрема вечірньої, стає самоосвітня діяльність, де мета і мотив є центральним вектором такого виду діяльності.

Ключові слова: навчально-виховний процес, самоосвітня діяльність, вечірня школа, провідний вид навчальної діяльності, центральний вектор самоосвітньої діяльності.

В статье рассматривается значение, роль и место самообразовательной деятельности учеников в учебно-воспитательном процессе современной школы в условиях интенсивного развития информационно-коммуникативных технологий. Показана суть «самообразовательной деятельности» как категории, ее структура и характерные черты. Автор на основе анализа особенностей и специфики организации учебно-воспитательного процесса вечерней школы обосновывает, что ведущую роль в учебной деятельности учеников сегодня имеет самообразовательная деятельность, где цель и мотив являются центральным вектором такого вида деятельности.

Ключевые слова: учебно-воспитательный процесс, самообразовательная деятельность, вечерняя школа, ведущий вид учебной деятельности, центральный вектор самообразовательной деятельности.

The article considers the importance, role and place of self-education in the educational process of modern school under intensive development of information and communication technologies. The essence of «self-education» as a category and its structure are disclosed. The author proves

© Лавриненко О. В., 2013

that for students in modern school, in particular evening school, self-education becomes the main type of learning activity where the purpose and motive serve as the central focus of the activity.

Keywords: *educational process, self-education activity, evening school, main type of learning activity, central focus of the activity.*

Аналіз сучасної шкільної практики (Єрмаков І. Г., 2006; Баранников А. П., 1999; Солдатенко М. М., 2006; Бухлова Н. В., 2004; Федченко Л. Я., 2006; Богомолова І. В., 2008) все більш наполегливо вказує на невідповідність принципів традиційного навчання вимогам сучасного суспільства до особистості. Головними недоліками традиційної системи освіти є породжені нею невміння і небажання дітей вчитися, не сформованість ціннісного ставлення до власного розвитку та освіти.

Сьогодні все частіше керівники ЗНЗ, і молоді і з певним досвідом роботи, (зокрема, на курсах підвищення кваліфікації керівних кадрів ЗНЗ) звертаються до науковців із питаннями: щодо «організації самоосвітньої діяльності як учнів так і вчителів закладу»; щодо «методів та прийомів, які б сприяли залученню учнів до самоосвітньої діяльності»; «при різноманітності сучасних засобів інформації та технологій, як у учнів підвищити мотивацію до навчання»; «як правильно, чітко, доцільно організувати роботу з учнями, які прагнуть до самоосвітньої діяльності, бажають отримати якомога більше знань та вмінь»; «як досягти високого самоосвітнього рівня дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах, напівсиріт, інвалідів» і т.п.. Також педагоги-практики підкреслюють, що саме швидкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій потребує нагального перегляду форм організації навчальної діяльності учнів, а саме обдарованих дітей (потреба індивідуальної освітньої програми!), хворих дітей, які довго не відвідують школу (як надолужити пропущений матеріал?), молодих людей, які в силу певних життєвих обставин вчасно не отримали повну загальну освіту. А заступник директора однієї із шкіл, який керує вечірньою формою навчання та екстернатом, наголосив, що «саме в вечірніх школах досить продуктивною є самоосвітня форма здобуття знань та освіти, як неповнолітніми учнями так і дорослими людьми» (цитати із матеріалів анкетування слухачів Програми підвищення кваліфікації керівників ЗНЗ м. Києва).

Отже, на разі педагоги-практики активно шукають допомоги у науковців щодо «сучасних можливостей поєднання класичної

(традиційної) освіти з новітніми тенденціями в рамках теорії та практики самоосвіти учнів».

Всі ці питання практичного спрямування потребують науково-теоретичного осмислення та обґрунтування.

Навчально-виховний процес як система організованого навчання і виховання має на меті надавати знання та навчати учнів засобам їх ефективного засвоєння, творчого використання в практичній діяльності. В методиці загальноосвітньої школи добре відображені організація навчального процесу та проведення стандартних навчальних занять. Але набагато менше розроблені або знаходяться в стадії удосконалення методичні прийоми та дидактичні основи самостійного отримання, здобуття та використання знань. Пошук нових знань, розвиток умінь самостійного здобуття інформації в першу чергу потребує сучасний ринок праці від випускника загальноосвітньої школи. По суті, мова йде про формування самоосвітніх умінь та навичок сучасного учня. Проте відсутність деяких практичних навичок, невміння використовувати різноманітні прийоми самостійної навчальної роботи дуже ускладнюють самоосвітню діяльність учнів.

Отже, нагальною потребою сучасної школи є створення умов, за яких кожен учень мав би змогу навчатися самостійно здобувати необхідну інформацію, використовуючи її для власного розвитку, самореалізації, для розв'язання існуючих проблем.

Ідея самоосвітньої спрямованості процесу навчання є провідною в роботах українських та російських педагогів: Онищук В. О., Підласого І. П., Шаталова В. Ф., Гузика М. П., Лисенкової С. М., Громцевої А. К., Вершиніна В. М. Питання активізації пізнавальної та самоосвітньої діяльності учнів розглядають у своїх працях психологи Менчинська Н. О., Богоявленський Д. М., Щукіна Т. М., дидактики Данилов М. О., Лернер І. Я., Скаткін М. М. та інші.

Проте мають місце явні протиріччя між важливістю проблеми формування самоосвітньої компетентності сучасного учня з одного боку та недостатньою розробкою методичних прийомів і дидактичних основ, організаційних і психолого-педагогічних умов та визначення ролі педагогічного керівництва з іншого в практиці здійснення самоосвітньої діяльності.

Досить актуальною ця проблема постає в педагогічній діяльності сучасної вечірньої школи. Науково-практичні дослідження (Кулюткін Ю. Н., 1977; Єрмаков І. Г., 2006; Лопатина Т. С., с. 27 – 28) показують, що саме вечірня школа, де проблема різноманітності

учнівського контингенту стоїть так гостро, потребує особливої організації навчальної діяльності учнів, де самоосвіта має стати системо утворювальним фактором навчання та виховання. Дієвим фактором, що активізує на разі дослідження виниклої проблеми є швидкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ). Саме інтенсивний розвиток ІКТ призвів сьогодні до урізноманітнювання засобів та інструментів навчання, що, в свою чергу, суттєво впливає на форми організації навчальної діяльності сучасного учня і змінює по суті роль учителя.

Мета статті – показати значення, роль та місце самоосвітньої діяльності в організації навчально-виховного процесу сучасного ЗНЗ, зокрема у сучасній вечірній школі.

Згідно логіки традиційної освіти: спочатку знання (про всяк випадок), а потім організація дій щодо їх застосування. Але така логіка надання освітніх послуг, як показує практика, не робить випускника школи конкурентоспроможним на сучасному ринку праці.

Як відомо у навчальній діяльності можна виділити щонайменше два рівні: навчальна діяльність за участю вчителя та самостійна робота учнів.

Але слід відмітити, що у педагогічній літературі останніх років все частіше зустрічається два взаємопов'язані поняття: «самостійна робота» і «самоосвітня діяльність», які мають спільні (обидва розглядаються або як специфічні види діяльності, або як засоби досягнення конкретних цілей) та відмінні категорійні ознаки. На основі узагальнень Громцевої А. К., Підкасистого П. І., Серікова Н. Г., Усової А. В. самостійною роботою називають будь-яку діяльність особистості, яку вона здійснює з метою досягнення поставлених перед нею цілей без участі керівника. Під самоосвітою ж розуміють специфічний вид діяльності, в ході якої завдяки самостійному визначенню цілей особистість задовольняє свої пізнавальні потреби або удосконалює свої здібності, особисті та професійні якості. У визначенні обох понять підкреслюється діяльнісний характер формування особистості, але під час самостійної роботи вказаний процес відбувається на основі досягнення цілей, поставлених іншою особою – вчителем; в ході ж самоосвітньої діяльності – відповідно до задумів самої особистості. Аналіз самостійної роботи та самоосвітньої діяльності показує, що вони є складними видами діяльності, тісно пов'язаними між собою. Принципова відмінність між самостійною роботою та самоосвітою полягає в тому, що в ході самоосвітньої діяльності особистість виступає суб'єктом своєї діяльності щодо

досягнення самостійно визначених цілей, які і складають головний мотив самоосвітньої діяльності. Найважливіша психологічна відмінність самоосвітньої діяльності від самостійної роботи полягає в тому, що самостійну роботу учень виконує за завданням педагога, а самоосвітою керує сам, будуючи її відповідно власним задачам.

Отже, на разі актуальною стає логіка компетентнісної освіти, в основі якої діяльнісний підхід навчання: спочатку – дії щодо вирішення самостійно обраної, особистісно та соціально значущої навчально-пізнавальної проблеми, потім – вмотивоване застосування знань і вмінь, що дозволяють вирішити цю проблему, усвідомлення недостатності знань і вмінь для вирішення проблеми, далі – умотивоване засвоєння нових знань і вмінь (самокероване), розв'язання поставленої проблеми, оцінювання результативності власних дій (табл. 1).

Таблиця 1

Характеристика традиційного та особистісно-діяльнісного способів навчання

Компонент діяльності	Традиційний підхід	Особистісно-діяльнісний підхід
Мета	Формулює сам учитель	Спільна робота учителя і учня по усвідомленню та сприйняттю мети майбутньої самоосвітньої діяльності та постановки навчальних завдань.
Мотив	Мотивує учитель в контексті зовнішніх стимулів.	Опора на внутрішню мотивацію діяльності учня.
Засоби	Засоби обирає учитель.	Спільний вибір з учнями; вибір засобів, адекватних цілям.
Дії	Учитель організовує та регламентує дії учня.	Вибір варіативних дій у відповідності із можливостями учнів
Результат	Досягнення учнями значимого результату в контексті зовнішніх вимог.	В центрі уваги – внутрішні позитивні зміни в особистості учня із врахуванням потенційних можливостей.
Оцінка	Оцінює учитель.	Забезпечення можливості провести самооцінку отриманого результату.

Таблиця складена автором на основі ряду тематичних матеріалів

Як бачимо, категорія діяльності є базовою для з'ясування сутності навчально-пізнавальної діяльності.

Слід зазначити, оскільки навчально-пізнавальна потреба формується в процесі навчання, задовольняється і розвивається в

самоосвітній діяльності. Так, Авдеев А. П. уточнює взаємозв'язок цих процесів (Авдеев А. П., 1976, с. 43 – 49). На наш погляд, слушною є його думка, що навчання не виключає самоосвіти й не протистоїть їй, що самоосвіта не є прямою проекцією навчання. Ці два процеси взаємопов'язані: самоосвіта як процес розвивається на підставі раніше отриманих знань, без знань її не може бути. Самоосвіта детермінована навчанням, тому що в її процесі раніше здобуті знання стають дієвими, знаходять своє застосування й вираження. Охоплені цим процесом, вони починають функціонувати як основа для придбання нових знань, що виступають засобом самоосвіти, тому вони є не лише результат навчання, але й умова самоосвіти.

Тут зазначимо, що в контексті сучасної компетентнісної освіти, самоосвіту доцільно розглядати як форму навчально-пізнавальної діяльності, що характеризується: активністю, самостійністю, добровільністю, спрямованістю на формування культури розумової праці, розвиток потенційних можливостей і здібностей.

Таким чином, категорія «діяльності» значною мірою визначає організаційні і психолого-педагогічні умови, методичні прийоми та дидактичні основи вирішення проблеми організації навчальної діяльності учнів в умовах сьогодення.

Акцент на самоосвітню діяльність як провідний вид навчальної діяльності сучасного учня обумовлений рядом особливих рис такого виду діяльності, а саме: 1) соціальною, 2) особистісною, 3) когнітивною, 4) діяльнісною, 5) емоційно-вольовою.

Таблиця 2

Особливості самоосвітньої діяльності

Характерні риси	Зміст
Соціальна	Визначає здатність бути готовими змінюватись та пристосовуватись до нових потреб ринку праці, оперувати й управляти інформацією в нових умовах життя.
Особистісна	Самовраховання сильних та слабких сторін своєї діяльності.
Когнітивна	Передбачає формування на основі знань розуміння суспільних процесів, певного ставлення, усвідомлення саморозвитку.
Діяльнісна	Учень за умови розуміння та усвідомлення починає певним чином діяти, виявляє елементи самоорганізації, саморозвитку у своїй поведінці.
Емоційно – вольова	Активізує спонукальні сили поведінки, створює дієвий контекст у формуванні самоосвіти особистості

Таблиця складена автором на основі матеріалів джерела (Тимошенко Ю. Ю., 2010).

Слід підкреслити, що у самоосвітній діяльності домінують внутрішні (пізнавальні й соціальні) мотиви, оскільки така діяльність завжди є добровільною.

Отже, самоосвітня діяльність – це особлива діяльність, яка має власну специфічну структуру, відмінну від структури навчальної діяльності та її самостійних форм тим, що її основні компоненти – мотиви, задачі, способи дії та способи контролю учень добирає самостійно.

Таблиця 3

Характеристика «Самоосвітньої діяльності» як категорії

«Самоосвітня діяльність» – поведінка, активність, робота, праця, процес		
Поняття, що характеризують «самоосвітню діяльність» як категорію	Компоненти «самоосвітньої діяльності»	Основні підходи до організації «самоосвітньої діяльності»
<ul style="list-style-type: none"> ➤ Самооцінка ➤ Самооблік ➤ Самовизначення ➤ Самоорганізація ➤ Самореалізація ➤ Самокритичність ➤ Самоконтроль 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Суб'єкт діяльності ➤ Об'єкт діяльності ➤ Мотив ➤ Мета ➤ Предмет діяльності ➤ Засоби діяльності 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Психологічний ➤ Організаційний ➤ Педагогічний ➤ Дидактичний ➤ Методичний
<ul style="list-style-type: none"> ➤ «Вектор» самоосвітньої діяльності – мотив і мета! Самовиховання та саморозвиток – результат самоосвіти.		

Таблиця складена автором на основі аналізу ряду тематичних матеріалів.

На думку Б. Ф. Ломова (Лобов Б. Ф., 1984), мотив і мета утворюють свого роду «вектор» діяльності, що визначає її напрям. Якщо мета визначає характер і способи дій, то мотив – це спонукальна сила, причина його поведінки.

За таких психологічних умов суттєво змінюється роль педагога, основним змістом роботи якого тепер стає не передача знань, формування умінь та навичок, а допомога учневі у формуванні потреб, мотивів та пошуку способів самоосвітньої діяльності, показу зв'язків самоосвіти і шкільного навчання.

Таким чином, суть процесу самоосвіти – організація усвідомленої, внутрішньо мотивованої навчальної діяльності особистості. Для організації самоосвітньої діяльності суттєво змінюється сам зміст навчального процесу: компоненти діяльності, установки, дії учнів та педагогів, як суб'єктів взаємодії.

Таблиця 4

Порівняльна характеристика навчання і самоосвіти

Форма здобуття освіти	Навчання	Самоосвіта
Вид	навчальний	пізнавальний
Місце	ведуче	додаткове
Мета	Визначається вчителем	Визначається самою особою. Задоволення потреб повністю не реалізується в умовах школи.
Мотиви	Соціальнозначущі, навчальні	Соціальнозначущі, особистісні
Характер	Обов'язковий	Добровільний
Зміст	Визначається державними програмами. Вчитель визначає джерела, прийоми роботи, об'єм роботи, керує цією роботою, контролює, корегує, виправляє. Результати роботи оцінюються вчителем, суспільством, батьками, самими учнями.	Визначається особою. Особистість визначає джерела, прийоми роботи, її об'єм. Можливе опосередковане керівництво, контроль, самоконтроль, корегування, виправлення. Результати роботи оцінюються учнем, суспільством.
Організація	Організується школою, вчителем як колективне, групове, індивідуальне.	Організується особою і добровільними організаціями як індивідуальне, групове, колективне.

Таблиця складена автором на основі аналізу ряду тематичних матеріалів.

Таким чином, навчання і самоосвіта співпадають в кінцевому результаті діяльності – в надбаних знаннях і інтелектуальному розвитку учня як особистості.

Самоосвітня діяльність, центральним вектором якої є внутрішня мотивація особистості, по суті стає верхівкою розвитку учня як суб'єкта навчально-пізнавальної діяльності, яка не є тотожною жодному з виділених рівнів навчальної діяльності. А продуктивність та ефективність такої діяльності особистості за результатами більш вагоміша як в особистісному так і в соціальному сенсі.

Отже, сьогодні кожен відчуває, що нагальною потребою сучасності стають розвиток умінь самостійного здобуття інформації, набуття умінь розумової діяльності, планування своєї діяльності, уміння намітити цілі, визначати завдання, шляхи та терміни власної діяльності, уміння самоорганізації, навичок використання різноманітних джерел та уміння самоконтролю. Як доводять педагоги-дослідники і підтверджує практика, саме в школі доцільно закладати основи самоосвітньої діяльності, щоби кожен учень зміг

знайти власний сенс цієї діяльності і відчути потребу в продовженні навчання шляхом самоосвіти.

В контексті педагогічної діяльності вечірньої школи, зважаючи на специфічні, лише їй властиві особливості (стаття автора «Особливості освітньої діяльності сучасної вечірньої школи», 2013), розгляд проблеми організації самоосвітньої діяльності учнів набуває особливого сенсу. Суть досліджуваної нами проблеми в тому, що вечірня школа має відмінну від інших підсистем середньої освіти соціо-культурну передісторію, свою власну логіку розвитку. У вечірній школі сам процес навчання, його процедура, спосіб взаємодії вчителя і учня необхідно розглядати не як механічну передачу знань, а створення умов творчої взаємодії, за яких стає можливою активна і продуктивна діяльність власне учня. З нашої точки зору, саме за таких умов можливе включення учня в активну діяльність щодо побудови індивідуальної освітньої траєкторії, провідним видом якої стає самоосвітня діяльність. Про «...усунення аномалій розвитку особистості, пов'язаних з освітою, – як одну із основних задач вечірньої школи» йшлося 18 січня 2011 року на першій Всеукраїнській нараді з питань діяльності вечірніх шкіл та її ролі в сучасному освітньому просторі (Перша Всеукраїнська нарада з питань діяльності вечірніх шкіл та їх ролі в сучасному освітньому просторі, 2011).

На наше переконання, в сучасних умовах стрімкого розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, провідним видом пізнавальної та навчальної діяльності учнів, зокрема учнів вечірньої школи, стає самоосвітня діяльність, де мета і мотив є центральним вектором такого виду діяльності учня і, відповідно, самоосвіта всіх учасників навчально-виховного процесу.

На разі дуже актуальною є думка російського педагога П. Ф. Каптерєва: «...школа своїм ученим окажет наиболее глубокое влияние в том случае, когда она образование поставит на почву самообразования и саморазвития и лишь будет по мере средств и возможности помогать этому процессу...» (Каптерев П. Ф., 1982, с. 354 – 355).

Подальше дослідження спрямоване на теоретичне осмислення та експериментальне обґрунтування значення організаційних і психолого-педагогічних умов, ролі педагогічного керівництва та побудови моделі організації самоосвітньої діяльності учнів вечірньої школи.

Література

1. Авдеев А. П. Влияние дифференцированного подхода к учащимся в процессе обучения на развитие у них стремления к самообразованию / А. П. Авдеев // Формирование у учащихся стремления к самообразованию. – Волгоград: ВГПИ, 1976. – С. 43 – 49.
2. Аналітико-прогностичний супровід формування самоосвітньої компетентності учнів: практико зорієнтований посібник / [за наук. ред. І. Г. Єрмакова]. – Запоріжжя: Хортицький навчально-реабілітаційний багатопрофільний центр, 2006. – 220 с.
3. Баранников А. П. Организация самообразования школьников: новый этап осмысления / А. П. Баранников // Стандарты и мониторинг образования. – № 4. – 1999.
4. Богомолова І. В. Організаційно-педагогічні умови особистісно-орієнтованого навчання учнів вечірньої загальноосвітньої школи: дис.... канд.. пед. наук: 13.00.09 / І. В. Богомолова. – Х., 2008. – 21 с.
5. Бухлова Н. В. Особливості формування самоосвітньої компетентності учнів / Н. В. Бухлова, О. А. Танічева // Педагогічна скарбниця Донеччини. – 2004. – № 2. – С. 33 – 35.
6. Кулюткин Ю. Н. Исследование познавательной деятельности учащихся вечерней школы: самоорганизация познавательной активности личности, как основа готовности к самообразованию: [монографія] / Ю. Н. Кулюткин; Г. С. Сухобська. – М.: Педагогика, 1977. – 152 с.
7. Ломов Б. Ф. Методические и теоретические проблемы психологи. / Б. Ф. Ломов // – М., 1984. – 444 с.
8. Лопатина Т. С. Гуманизация ученого процесса. / Т. С. Лопатина // Вечерняя средняя школа. – 1993. – №1. – С. 27 – 28.
9. Перша Всеукраїнська нарада з питань діяльності вечірніх шкіл та їх ролі в сучасному освітньому просторі – 2011: [Електронний ресурс]. – Режим доступу 31.07.2012:<http://wechirnya-zosh.ucoz.ua/blog/v_ministerstvi_osviti_i_nauki_molodi_ta_sportu_ukrajini_vidbulasja_vseukrajinska_narada_z_pitan_dijalnosti_vechirnikh_zminnikh_shkil/2011-02-03-19>/.
10. Солдатенко М. М. Теорія і практика самостійної пізнавальної діяльності: [Монографія] / М. М. Солдатенко – К.: Видавництво МПУ імені М.П. Драгоманова, 2006. – 198 с.
11. Тимошенко Ю. Ю. Системний підхід до процесу формування самоосвітньої компетентності школярів у процесі навчання в умовах

загальноосвітнього навчального закладу / Ю. Ю. Тимошенко // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах : зб. наук. пр. / Класич. приват. ун-т. – Запоріжжя : [б. в.], 2010. – Вип. № 12 (65). – С. 179 – 183.

12. Федченко Л. Я. Організація самоосвітньої діяльності школярів [Текст]. – [S. l. : s. n.], 2006. – (Дидактика математики: пробл. і дослідж. : зб. наук. пр).

Рецензенти:

Чернуха Н. М. – д. пед. н., проф.,
Линьова І. О. – к. пед. н.

Стаття надійшла до редакції 21.03.2013